

FLORA XƏLİLZADƏ

RUHUMUZUN ÜNVANI
Ş U Ş A

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı - 2013

YARI HAQQ OLAN ŞAİR

XIX əsr təzkirəçiləri və XX əsr ədəbiyyat tədqiqatçıları tərəfindən adı xüsusi hörmət və ehtiramla çəkilən Fatma xanım Kəminə Qarabağın üçüncü qadın şairi olub. Həyat və yaradıcılıqları qismən öyrənilmiş bu üç şair klassik irsimizin ən görkəmli nümayəndələridir: Aşiq Pəri, Xurşudbanu Natəvan və Fatma xanım Kəminə.

Mir Möhsün Nəvvab «Təzkireyi-Nəvvab» kitabına Fatma xanımın şeirlərini daxil edərək onun haqqında qısa məlumat vermişdir: «Mirzə Fatma mərhum Mirzə Bəybaba Əlyarbəyzadə oğlu Tahirzadənin istəklili qızı olub. Qarabağın Şuşa əhalisindəndir». Bu xanımın yaradıcılığı haqqında M.M.Nəvvabın təskirəsindən başqa Firidun bəy Köçərliyin «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları» adlı kitabında da rast gəlmək olar. Başqa mənbələrdə də bu qarabağlı şairin adı çəkilib, yaradıcılığından qısa söhbət açılıb.

Fatma xanım Kəminə 1841-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olub. Hələ kiçik yaşlarından ağıl və dərəkəsi ilə yaşadlarından seçilərək müasirlərinin hörmət və ehtiramını qazanan Fatma xanım ilk təhsilini Şuşada alaraq dərin bilik qazanıb. Doğma ana dilindən başqa fars dilini də mükəmməl öyrənən Fatma xanım Kəminə hər iki dildə şeirlər yazıb. Onunla bağlı aparılan araşdırmalar nəticəsində bir məsələ də bəlli olur ki, Fatma xanım Kəminə hətta dörd-beş il İstanbulda təhsil alıb. Xalq yazıçısı Əzizə Cəfərzadə yazılarının birində bu məlumatı şifahi mənbələrdən aldığı bildirib. Vaxtilə onun nəvə-nəticələrini görənlər, hətta onlarla söhbət edən görkəmli yazıçımız əldə etdiyi məxəslər əsasında bu xanımın mehriban, əliaçıq və qayğıkeş insan olduğunu da bildirib. Təəssüf ki, XIX əsrin görkəmli ədəbi simaları sırasında adı hörmətlə çəkilən bu şairin əsərləri hələ də tam şəkildə çap edilməmiş, demək olar ki, onun şeirlərinin əksəriyyəti toplanaraq oxuculara çatdırılmamışdır. Yalnız 1971-ci ildə məhz Əzizə xanım Cəfərzadənin təşəbbüsü ilə «Fatma xanım Kəminə» adlı kiçik bir kitabça işıq üzü görmüş, orada da şairin qəzəl, qitə, qoşma və ona həsr olunmuş şeirlərdən nümunələr daxil edilmişdir. İstər Mir Möhsün Nəvvab, istərsə də Firidun bəy Köçərli bildiriblər ki, şairin təxminən 500-ə yaxın şeiri və qəzəli olub. Firidun bəy Köçərli bu xanımın məziyyətlərini belə səciyələndirirdi: «Fatma xanım həqiqətdə çox gözəl və zərif bir can idi. Zəhiri gözəlliyinə müvafiq batini və mənəvi tərəfdən dəxi əxlaqi – həsənə sahibəsi olub, ziyadə xoşxülq, mülayimə və xoşrəfatar bir nadireyi-zəmanə idi ki, onun

vəfatı cümlə-şüəranü üzrəfayı-Qarabağda böyük bir yas oldu». Cəmi 56 il ömür sürən və iflic xəstəliyindən vəfat edən Fatma xanım Kəminənin dünyasını dəyişməsi həqiqətən də nəinki Şuşada, cümlə-Qarabağda dərin hüznə qarşılandı. Bu bölgənin bütün şair və maarifpərvərləri onun vəfatını özləri üçün ağır itki hesab etdilər.

Fatma xanımın atası Bəybaba, əmisi Yəhya bəy həm din xadimi, həm də şair olublar. İstər ata nəsl, istərsə də ər qohum-əqrabası güzəranı qələmə bağlamış, bu nəsildən çıxan insanların əksəriyyəti mirza, katib, dilmanc işləmişdi. Əzizə Cəfərzadə yazırdı: «Onlardan bir neçə hərbcə zabitlər yetişmişdirsə də, əksəriyyəti ziyalıdır. Bu ziyalılar zabitlər arasında hətta inqilabçı kimi də tanınmışdılar. Kəminənin qayınlarından Hacı bəy Sultanov Türkmənistanda, Fərac bəy Sultanov Qafqazda azadlıq uğrunda mübarizə aparan insanlar kimi tanınmışlar. Həyat yoldaşı Sadıq bəy Mirzəynal oğlu isə indiki Füzuli rayonunun Saracıq kəndindən idi. Onların Əşrəf bəy və Rəşid bəy adlı iki oğlu, Tutu, Humay və Qumru adlı üç qızı olub. B nəslə mənsub olan övladların çoxu öz işləri və əməlləri ilə həmişə seçilən məşhur simalar kimi tanınıb. Hətta sonralar nəsildə Kəminə adlı cavan bir pöhrə də böyüyüb (şairin kütüçası). Vaxtilə «Pravda» qəzetinin Azərbaycan üzrə xüsusi müxbiri olmuş Lionid Tahirov, respublikamızın uzun illər xarici işlər naziri olmuş Tahirə Tahirova məhz Fatma xanım Kəminənin şəcərəsinə mənsubdur.

XIX əsrdə Qarabağda yaşayıb yaradan şairlərin ən çox müraciət etdiyi qəzəl janrı bir növ ədəbi yarış şəklinə almışdı. Hətta şairlər birbirləri ilə məktublaşanda da bu janrdan istifadə edirdilər. Qəzəl klassik ədəbiyyatın rəmzi idi. Onu dərinləndirən bilmək çətin olsa da, istedadlılar bunun öhdəsindən gəlirdilər. Fatma xanım Kəminə də müasirləri kimi qəzəl janrında yazıb yaradıb. Qəzəllərinin əsas mövzusu məhəbbət, onun saflığı, təmizliyi və gözəlliyi idi. Əsasən əşiqanə qəzəllər yazan, hicrandan, vüsaldan bəhs edən Fatma xanım Kəminənin şeirlərində həmişə bir ümid, inam qanadlanırdı. Məhz bu cəhətləri onu müasirlərindən fərqləndirirdi. «Kəminənin ən qəmli, ən həzin parçalarından belə xoş, nikbin bir əhvali-ruhiyyə ilə ayrılırsan» (Əzizə Cəfərzadə).

Mənbələrdən bəllidir ki, Fatma xanım Kəminənin müasiri Xurşudbanu Natəvanla çox yaxın rəfiqəliyi olub. Onlar hətta birbirlərinə nəzirələr, qəzəl janrında məktublar da yazıblar. Rəvayətə görə, Xurşudbanu Natəvan «Məclisi-ünsün» yığıncaqlarında süfrəyə buz parçaları içində nar danələri gətizdirərmiş. Şamın işıqları da onun üzünə düşərək yaqut kimi parıldayıb məclisə xüsusi gözəllik ve-

rərmiş. Kəminə də həmin ədəbi məclisin iştirakçısı kimi bu qeyri-adi mənzərəyə laqeyd qalmıyaraq qəzəllərinin birində Natəvan xanımın bu zövqünü bəyənərək yazırdı:

*Cana, bu nə cadudur, qəşu göz arasında,
Nitqim tutulur görçək hərdəm, söz arasında.
Gər nə görsə Züleyxavü Yusif səni bəzində,
Məbhut qalar onlar yüz min qız arasında.*

Xan qızı da Fatma xanım Kəminəni çox dəyərləndirər, müasirləri arasında ən çox bəyəndiyi onun qəzəlləri olardı. Hətta rəfiqəsinin ağına, dərrakəsinə, əxlaqına, nəəcibliyinə onlarla şeir yazdığı haqqında da məlumat var. Elə bu yaxınlığa görədir ki, Xurşudbanunun oğlunun vəfatı Natəvanla bərabər Kəminəyə də ağır təsir etmişdi. Bu kədəri, qəmi onun şeirlərində də duymaq mümkündür. Xurşudbanu Natəvan belə nalə çəkirdi:

*Varamdı sənəmdə dərdi-ğəmi-nihan, ölüərəm,
Fəda olum sənə, gəl, eylə imtahan, ölüərəm.*

Rəfiqəsinin dərdini içindən keçirən Fatma xanım Kəminə də Natəvana üz vermiş bu ağır itkinin müqabilində hisslərini belə ifadə etmişdi:

*Natəvanın gözünün nuru Abbas almadı kam,
Bircə an olmadı rahat, ömürü oldu tamam.
Çox təəssüf ki, pənah bürcünü Ay tək elədi,
Möhnət üz verdi seyid nəslinə bir nəhs axşam.*

Fatma xanım Kəminənin əsərlərinin bir hissəsini də fars dilində yazdığı qəzəllər təşkil edir. Onun qəzəllərini farscadan tərcümə edən M.Sultanov bildirib ki, Fatma xanım Kəminə fars bədii dilinə çox dərinləndirən bələd olub. Bu səbəbdən də yazdığı saqınamə və qəzəllərinin əksəriyyəti fars şairlərinin əsərlərindən üstündür.

Haqqı-ədələti hər şeydən yüksəkdə görə, qəzavü-qədərin «bəxşiş»-lərindən zərbələr alan, təmiz və saf məhəbbətin tərənnümçüsü olan Fatma xanım Kəminə fələyin yandırdığı qəm odunda dərdləndə yənə də mərdanəliyini saxlayaraq yazırdı:

*Haqqı tap, düşməndən qorxma, Kəminə,
Başım uca tut, haqdır sənə, yar.*

Uzun illər dillər əzbəri olan şifahi xalq ədəbiyyatının nümunəsi kimi təqdim edilən bir qoşma var ki, məhz onun da müəllifi Fatma xanım Kəminədir:

*Ay ağalar, bir tərlandı uçubdur,
Sağ əlimdən sol əlimə alınca.
Onu tutan xeyrin-bəhrin görməsin,
Mən fəqirin naləsi var dalınca.*

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində bəlli olur ki, Fatma xanım Kəminə öz dövründə çox böyük hörmət və izzət qazanıb. Həm yaradıcılığına, həm də şəxsiyyətinə görə çoxundan seçilən bu qarabağlı xanımın şeirləri müasirlərini də heyrətə gətirib. Bu səbəbdən də hələ sağlığında ona həsr edilən çoxlu şeirlər, qəzəllər yazılıb. Xüsusilə də qadın şairlər Kəminəni özlərinə bir ustad, müəllim hesab ediblər. Ərdəbilli Mustafa xanın qızı Ziba xanım Ləli, Qəmər bəyim Şeyda (bu da qarabağlıdı, lakin yaradıcılığı tədqiq edilməyib) və başqaları şuşalı xanımı vəsf edən qəzəllər yazıblar. 36 mısradan ibarət olan bir mənzum məktubda Şaxis təxəllüslü bir şair öz müasiri Kəminə xanımın kasıblara əl tutan, böyük ürəyə sahib, insanpərvər olduğunu dilə gətirərək yazırdı:

*Mehri-lütfün füqəranın başına sayə salıb,
Əzhəri-şəmsidi bu, mən necə inkar qılıım?!*

Həqiqətən də yaxşı əməl sahibinin işini görmək də, onu etiraf etmək də bir böyüklükdür. Həm öz şeirlərini, həm də ona ithaf olunan bədii nümunələri oxuyanda bir daha yəqinləşdirirsən ki, Fatma xanım Kəminə həqiqətən də yarı haqq olan bir şəxsiyyət idi. Bu səbəbdən də yaşadığı dövrdə xalqı tərəfindən sevilib, hörmət və izzət qazanıb. Elə ona görə də Firidun bəy Köçərlinin təbirincə desək, dünyasını dəyişəndə külli-Qarabağ yasa batıb.

Respublika Əlyazmalar İnstitutunda Fatma xanım Kəminənin bəzi şeir və əlyazmaları mühafizə olunmaqdadır. Hətta bir sıra Qarabağ şairlərinə yazdığı məktublar, xüsusilə də nəzirələri var. Klassik irsimizin Şuşa qanadını dəqiqliklə araşdırıb, dürüst mənbələri müqayisə edərək Fatma xanım Kəminənin əsərlərinin latın qrafikasında oxuculara çatdırmaq çox gərəklidir. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından olan Firidun bəy Köçərli əgər bu şuşalı xanımı Qarabağın üçüncü qadın şairi kimi dəyərləndiribsə, elə bu ilkinliyə də hörmət və ehtiramla yanaşmaq gərəkdir!